

РЕЦЕНЗІЯ

професора кафедри соціальної роботи та реабілітації
Національного університету біоресурсів і природокористування України,
доктора педагогічних наук, професора **ТВЕРЕЗОВСЬКОЇ Ніни Трохимівни**
на дисертацію **САМОСІЙНОГО Іллі Сергійовича**
на тему: **«Підготовка майбутніх соціальних працівників
до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності»**,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»
галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»

Актуальність та доцільність дисертації. Дослідження проблематики дисертації здобувача є надзвичайно своєчасним, оскільки трансформації сучасного соціуму та його багатовекторний розвиток ставлять нові вимоги перед фахівцями соціальної сфери. Сьогодні вони мають бути готовими до конструктивного діалогу з найрізноманітнішими категоріями населення: від дітей, молоді та осіб похилого віку до людей з інвалідністю, представників девіантного чи делінквентного середовища, осіб із залежностями, а також постраждалих від домашнього насильства, воєнних дій чи природних катастроф. Успішне виконання цих завдань вимагає від соціального працівника високого рівня комунікативної компетентності, опанування стратегій безконфліктної поведінки, розвиненого самоконтролю, здатності до глибокої емпатії, активного слухання та переконання.

У контексті надання соціальної допомоги зазначені вміння відіграють вирішальну роль. Адже результативність підтримки безпосередньо корелює з умінням фахівця встановлювати довірливий контакт із представниками різних соціальних верств, тонко відчувати їхні запити, демонструвати емпатію, беззастережно дотримуватися правил професійної етики та гнучко корегувати власну комунікативну стратегію відповідно до обставин.

Особливого науково-практичного значення це питання набуває на етапі професійного навчання майбутніх спеціалістів соціальної роботи. Міжособистісний діалог у цій професії є фундаментальною основою для побудови продуктивних взаємин між фахівцем і тим, хто потребує допомоги, що безпосередньо впливає на загальний успіх інтервенції. Така взаємодія є не лише інструментом інформаційного обміну, а й потужним важелем позитивної стабілізації психоемоційного стану клієнта. Відтак, якість соціальних послуг напряму залежить від сформованості навичок міжособистісного спілкування, яке базується на фундаментальних засадах психологічної науки, сучасних нейронаукових дослідженнях та деонтологічних нормах соціальної практики.

Науковий пошук у цьому напрямі має вагому суспільну цінність, адже він підтверджує комплексну важливість формування готовності майбутніх фахівців до міжособистісного спілкування. З одного боку, цей процес охоплює підготовку до безпосереднього

мікросоціального контакту («соціальний працівник – клієнт/колега/представник суміжних професій (юрист, лікар тощо)»). З іншого боку, він закладає підвалини для гармонізації макросоціальних процесів, оскільки загальна архітектура суспільних відносин вибудовується саме на основі локальних особистісних зв'язків.

Попри високу цінність уже наявних наукових напрацювань, обраний вектор дослідження все ще потребує глибшого вивчення з огляду на виклики сьогодення та загальне посилення соціальної напруженості. В українському науковому дискурсі наразі відчувається брак цілісних, комплексних досліджень, присвячених теоретико-методичним аспектам підготовки майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у їхній практичній діяльності. Усе це дає вагомі підстави стверджувати, що обрана тема дисертаційного дослідження є гостроактуальною, важливою та затребуваною часом.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Аналіз тексту дисертації, змісту публікацій Іллі Самосійного надають змогу зробити висновок про наукову обґрунтованість і достовірність результатів, отриманих у ході науково-теоретичного дослідження. Дисертація характеризується системним підходом до предмету дослідження та логічним, послідовним і переконливим викладом матеріалу. Усі наукові положення, висновки і рекомендації, які сформульовані у дисертації, достатньо мірою обґрунтовані та відповідають меті й завданням роботи, що забезпечується адекватністю обраних методів дослідження та їх комплексним використанням, серед яких варто виділити: теоретичні – ретроспективний і системно-структурний аналіз, порівняння, узагальнення, класифікація, систематизація, аналітико-синтетичний із метою з'ясування стану досліджуваної проблеми в науковій літературі та пошуку нових закономірностей удосконалення процесу підготовки майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності; аналіз нормативно-правової підготовки майбутніх соціальних працівників для визначення стратегічних і тактичних цілей підготовки до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності; аналіз навчальних планів та освітніх програм – для теоретичного обґрунтування змісту та методів підготовки майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності; метод моделювання – для розроблення моделі підготовки майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності; метод систематизації та узагальнення для формулювання висновків; емпіричні: анкетування, бесіда, інтерв'ю, спостереження, з метою дослідження реального досвіду організації процесу підготовки майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний) – з метою перевірки, обґрунтування теоретичних прогнозів, з'ясування стану проблеми у практичній діяльності закладу вищої освіти.

Мета дисертації полягає в теоретичному обґрунтуванні, розробленні та експериментальній перевірці ефективності педагогічних умов підготовки майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності.

Структура дисертації є обґрунтованою і логічною, що дозволило автору охопити предмет дослідження. Робота складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків, які ілюструють ґрунтовну дослідницьку роботу. Справляє позитивне враження джерельна база роботи (217 найменувань, зокрема 67 – іноземною мовою), що свідчить про системне й глибоке осмислення досліджуваної проблеми та високий рівень наукової підготовки автора.

У **вступі** подано обґрунтування вибору теми дослідження, зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрито наукову новизну та окреслено практичне значення одержаних результатів, надано відомості щодо їх упровадження та апробації, кількості публікацій дисертанта, у яких відображено основні положення дисертації.

У **першому розділі** дисертації представлено наукове обґрунтування досліджуваної проблеми; описано стан розробленості проблеми підготовки майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності в педагогічній теорії та практиці.

Здійснено аналіз сучасних методологічних підходів та нормативно-правової бази підготовки майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності в закладах освіти, які забезпечують підготовку майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії.

Також надано характеристику базових понять дослідження: «взаємодія», «міжособистісна взаємодія», «підготовка майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності», «готовність майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності», «компетентність міжособистісної взаємодії у професійній діяльності соціальних працівників».

У дослідженні соціальний працівник – це професійно підготовлений спеціаліст, який працює в державних (недержавних) соціальних установах і сприяє створенню соціальних умов для повноцінної життєдіяльності різних категорій населення, які потребують соціального захисту та підтримки, надання їй допомоги у реабілітації та абілітації у суспільстві. Звертається увага на проблему ототожнення соціальної роботи із соціальними послугами, що, на наш погляд, створює хибні уявлення щодо професійної діяльності соціальних працівників та негативно впливає на розвиток соціальної сфери і якість соціальних послуг.

Підготовку майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності дисертант потрактовує як складний, багатогранний процес, предметом якого є набуття теоретичних знань і практичних умінь здобувачів освіти щодо побудови та провадження міжособистісної взаємодії під час виконання професійних функцій при дотриманні етичних стандартів соціальної роботи та розвитку індивідуально-психологічних якостей майбутніх соціальних працівників, потреби в самовихованні, саморозвитку та самовдосконаленні.

У **другому розділі** обґрунтовано змістову структуру готовності майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний компоненти), конкретизовано критерії (адаптивність, гнучкість у спілкуванні; критичність мислення; комунікативність; емоційний інтелект; психоемоційна саморегуляція; здатність до саморозвитку; розуміння соціальних процесів; розуміння потреб клієнта; етичність поведінки; загальна готовність до професійної діяльності), що мають свої прояви у кожному компоненті у якості прагнень, усвідомлень, цінностей, мотивів, знань, здатності та готовності та охарактеризовано рівні готовності майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у їхній професійній діяльності: початковий, середній та високий.

На основі аналізу освітньо-професійних програм здійснено моніторинг стану підготовки майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності з метою визначення позитивних відмінностей та певних недоліків програм для їх подальшого удосконалення відповідно до предмету дослідження – педагогічних умов підготовки майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності.

У розділі подано результати констатувального експерименту та їх аналіз. Дисертантом розроблено та використано комплекс авторських діагностичних методик для здобувачів спеціальності І10 «Соціальна робота та консультування», викладачів та для чинних соціальних працівників.

Після завершення експерименту констатовано низький індекс саморозвитку ($M \approx 4,7$), який свідчить про те, що студенти недостатньо залучені до свідомого аналізу власного професійного розвитку; студенти недостатньо обізнані у теоретичних засадах міжособистісної взаємодії у професійній діяльності. З'ясовано, що етична поведінка, базована на умінні саморегулювати свої психоемоційні стани ($M \approx 4,5$), є одним із найслабших критеріїв, тоді як розуміння соціальних процесів є високим ($M \approx 6,0$), тобто студенти розуміють контекст, але не знають, як етично діяти в складних професійних ситуаціях міжособистісної взаємодії. Зафіксовано розрив між когнітивним компонентом (студенти знають)

та операційно-діяльнісним компонентом (але не знають, як їх застосовувати), що свідчить про дефіцит у перенесенні знань на практику.

У **третьому розділі** сформульовано цілі, завдання та зміст підготовки майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності. Автором обґрунтовано педагогічні умови та модель підготовки майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності.

Обґрунтована модель має комплексний характер і включає в себе взаємопов'язані блоки (цільовий, методологічно-змістовий, практичний та оцінно-результативний), які сприяють системному і цілеспрямованому підходу у підготовці майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності.

Описано технології, форми організації освітньої діяльності, засоби, методи і прийоми, які забезпечили ефективну апробацію моделі та формування компонентів готовності до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності. За результатами аналізу різних освітніх підходів і педагогічних практик дисертантом названо значні переваги інтеграції традиційних і сучасних форм навчання: модифіковані лекції та практичні заняття, тренінги, вебінари, індивідуальні консультації, студентський науковий гурток, самостійна робота, менторство під час виробничої практики, волонтерство тощо.

Серед зазначених методів та прийомів особливо важливе місце займають мотиваційне інтерв'ю, тематичні дослідження, навчальні проекти, аналіз ситуацій соціальної роботи, ситуаційні завдання, моделювання та симуляція професійних ситуацій, кластери, вікторини, які забезпечують активну участь студентів у міжособистісній взаємодії та формування культури спілкування.

Здійснено експериментальну перевірку ефективності впровадження педагогічних умов та реалізації моделі підготовки майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності. Реалізовані педагогічні умови забезпечили: ціннісно-рефлексійне ставлення майбутніх соціальних працівників до професійного саморозвитку у міжособистісній взаємодії через заохочення, мотивування до вивчення та засвоєння способів міжособистісної взаємодії з клієнтами та іншими учасниками соціальної роботи; формування ціннісного ставлення, вмотивованого інтересу майбутніх соціальних працівників до розуміння принципів міжособистісної взаємодії у професійній діяльності; удосконалення змісту зазначеної підготовки на засадах міждисциплінарного, компетентнісного, комунікативного та психопедагогічного підходів; створення практико зорієнтованого освітнього простору.

Дослідження, проведене в рамках формувального етапу педагогічного експерименту, виявило дієвість впровадження педагогічних умов та моделі підготовки майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності, оскільки зміни

в експериментальній групі мали системний характер та перевищували природну динаміку рівнів готовності майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності.

Висновки до розділів та **загальні висновки** відповідають поставленій меті і завданням дослідження.

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання полягає в тому, що вони мають науково-теоретичний і практичний інтерес та можуть бути застосовані викладачами закладів вищої освіти в процесі підготовки майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії в професійній діяльності, а також під час розроблення стандартизованих освітніх програм, створення підручників і навчально-методичних посібників, у системі підвищення кваліфікації соціальних працівників тощо. Сформульовані у дисертації висновки й результати становлять підґрунтя для подальших наукових досліджень у галузі професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти.

Розроблений авторський навчальний тренінг «Основи міжособистісної взаємодії соціальних працівників у професійній діяльності. Як студенти комунікують із викладачами університету?» може бути імплементований в освітнє середовище сучасних закладів освіти.

Повнота викладення матеріалів дисертації у роботах, які опубліковані автором. Основні положення та результати дослідження викладено в 9 наукових працях, з яких стаття у науковому виданні, включеному до міжнародних наукометричних баз даних Scopus та/або Web of Science Core Collection, 4 статті у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 4 тези наукових доповідей.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Дисертація є самостійною кваліфікаційною науковою працею із науково-обґрунтованими висновками та рекомендаціями, які подано автором для публічного захисту. При детальному розгляді дисертації порушень академічної доброчесності не виявлено.

Питання для дискусійного обговорення та недоліки дисертації щодо її змісту та оформлення. Схвалюючи стратегію і тактику наукового пошуку дисертанта, у порядку наукової дискусії вважаємо за доцільне висловити окремі міркування:

1. Автор описує трансферний підхід як «взаємообмін надбаннями між країнами». Проте у міжнародній практиці трансфер (наприклад, knowledge transfer або credit transfer) – це процес передачі/адаптації, а не сам методологічний підхід до формування особистості фахівця.

2. У дисертації наведено значний перелік нормативно-правової бази підготовки майбутніх соціальних працівників, чинних Законів України та кодексів. Доцільно було б узагальнити, як саме ці документи регламентують чи обмежують процеси міжособистісної

взаємодії, і яких конкретно правових прогалин у контексті підготовки майбутніх фахівців наразі не вистачає у вітчизняному правовому полі.

3. У підрозділі 1.3 дисертант характеризує базові поняття дослідження. На нашу думку, докладнішу увагу приділено аналізу понять «соціальна робота» та «соціальний працівник». Однак, вважаємо, варто було б при уточненні сутності поняття «підготовка майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності» вказати на особливості підготовки до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності саме студентів – майбутніх соціальних працівників.

4. Констатуючи виявлені автором недоліки чинних освітньо-професійних програм зі спеціальностей 231 «Соціальна робота» та І10 «Соціальна робота та консультування» (а саме: фрагментарність формування комунікативної компетентності та брак супервізії), у роботі варто було б чіткіше диференціювати ці недоліки: які з них є спільними для бакалаврського та магістерського рівнів, а які притаманні виключно початковому (бакалаврському) етапу підготовки.

Висловлені зауваження і побажання мають рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження. Вони викликані інтересом до цього дослідження, новизною та актуальністю окреслених у дисертації питань і свідчать про творчий характер роботи та спроби вирішення теоретично складних і практично важливих проблем сучасної педагогічної науки.

Загальний висновок. На основі вивчення поданої роботи доходимо висновку, що дисертація на тему: «Підготовка майбутніх соціальних працівників до міжособистісної взаємодії у професійній діяльності» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагоме теоретичне й прикладне значення для розвитку педагогічної науки, заслуговує позитивної оцінки, відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження вимог до оформлення дисертації», Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її автор Самосійний Ілля Сергійович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка».

Рецензент професор кафедри соціальної роботи та реабілітації Національного університету біоресурсів і природокористування України, доктор педагогічних наук, професор Ніна ТВЕРЕЗОВСЬКА